

JACEK POZNAŃSKI

ZAGADNIENIE PLURALIZMU W FILOZOFII NAUKI — STANOWISKO ZYGMUNTA HAJDUKA

Przedmiotem artykułu jest zagadnienie wielości perspektyw w ramach wielopoziomowej filozoficznej refleksji nad nauką. We wstępie do książki *Scientific Pluralism* Stephen Kellert, Helen Longino oraz C. Kenneth Waters w następujący sposób charakteryzują ideę pluralizmu. Czynią to najpierw ogólnie:

idea pluralizmu wyraża fakt, że jakieś naturalne zjawisko nie może zostać w pełni wyjaśnione przy użyciu jednej teorii bądź w pełni zbadane przy zastosowaniu pojedynczego podejścia. Z tego powodu wymagane są wielorakie podejścia do wyjaśnienia lub badania takich zjawisk¹. (KELLERT i in. 2006, vii).

Następnie autorzy ci umieszczają tę ideę w kontekście filozoficznej refleksji nad nauką:

W niektórych przypadkach zainteresowanie pluralizmem jest motywowane analizą szczegółowych kwestii w ramach nauki, w innych przypadkach jest motywowane analizą ogólnych filozoficznych i metodologicznych problemów. (Tamże).

Można więc mówić o pluralizmie w nauce oraz o pluralizmie w refleksji o nauce, która może się dokonywać na różnych poziomach. Można też w końcu pytać o naturę pluralizmu:

Rozumienie pluralizmu — na przykład, czy stwierdza radykalną ontologiczną, czy epistemologiczną heterogeniczność, czy raczej jedynie różnorodność mechanizmów w przyrodzie — zmienia się w zależności tak od myśliciela jak i od tematyki. (Tamże).

Dr JACEK POZNAŃSKI – Katedra Logiki i Teorii Poznania na Wydziale Filozoficznym Akademii Ignatianum w Krakowie; adres do korespondencji: Akademia Ignatianum w Krakowie, ul. Kopernika 26, 31-501 Kraków; e-mail: jacek.poznanski@ignatianum.edu.pl

¹ Jeśli nie zaznaczono inaczej, przekładów tekstów obcojęzycznych dokonał autor artykułu.

W niniejszym artykule zagadnienie pluralizmu zostanie omówione w odniesieniu do stanowiska lubelskiego filozofa nauki, ks. prof. Zygmunta Hajduka. W swojej najnowszej książce wskazuje on, że „doniosłe jest to, by dostrzegać dokonujące się w filozofii nauki spluralizowanie ujęć” (HAJDUK 2016, 63). W moim przekonaniu warto nawiązać do tej problematyki, gdyż swoiste pluralistyczne podejście do refleksji nad nauką od dawna towarzyszyło ks. Hajdukowi. Z pewnością kształtowało się ono w trakcie studiów pod okiem ks. prof. Stanisława Kamińskiego². Zauważa się bowiem, że:

Rozwój Kamińskiego przebiegał w kierunku coraz bardziej szerszego i wyważonego, uwzględniającego wielość podejść, systematycznego wykładu teorii poznania naukowego, nie tylko z rozległą erudycją historyczną, lecz także na tle zaplecza filozoficznego rozważań i ustaleń metanaukowych. (STEPIEŃ 1992, 88).

Pluralistyczne podejście nadal odgrywa ważną rolę w publikacjach ks. Hajduka, czego świadectwem są jego *Struktury metodologiczne w nauce* (= HAJDUK 2016)³. Twierdzę, że rozwijane przez niego w różnych publikacjach podejście do pluralizmu ma swój własny rys. Moim celem jest próba jego scharakteryzowania i interpretacji. Cel ten realizuję w kilku etapach, którym odpowiadają kolejne części mojego artykułu. W części pierwszej wskazuję na historyczne źródła omawianej problematyki oraz skrótowo charakteryzuję obecny stan refleksji. W części drugiej przedstawiam rodzaje pluralizmów i podaję własną propozycję ich odróżniania, którą następnie stosuję do refleksji nad podejściem ks. Hajduka. W ostatniej części zaproponuję interpretację jego ujęcia, nawiązując do poglądów Paula Feyerabenda.

IDEA PLURALIZMU W FILOZOFII NAUKI

Aspekty problematyki pluralizmu we współczesnej refleksji metanaukowej pojawiają się u początków filozofii nauki jako dyscypliny filozoficznej,

² Był on promotorem pracy magisterskiej ks. Hajduka.

³ Problematyką wielości sposobów rekonstruowania jednostek analizy metodologicznej w różnych nurtach filozofii nauki ks. Hajduk zajmował się już w latach 1975-1982, kiedy to opublikował kilka obszernych artykułów; następnie w okresie 1989-1999, gdy zajmował się temporalnym wymiarem nauki w różnych metanaukowych teoriach rozwoju nauki; w końcu na początku XXI wieku, gdy zwrócił się w kierunku problematyki aksjologii nauki. Zob. HAJDUK 2006a, 10-12. Zob. też: HAJDUK, 2006b, 17-30. Jedynym tekstem ks. Hajduka, który wyraźnie w tytule podejmuje temat pluralizmu, jest „Geneza teorii naukowych: uaktualniona forma kontrowersji o pluralizm metodologii” (= HAJDUK 2002, 83-98).

w dyskusjach neopozytywistów. Ks. Hajduk — który cenił wiele elementów w ujęciach ich spadkobierców, logicznych empirystów — podkreśla w tym środowisku monistyczną perspektywę zarówno wtedy, gdy rozważają oni teorie przedmiotowe (np. fizyki), jak i wtedy, gdy piszą o metodologii nauki:

tradycja filozofii nauki logicznego empiryzmu była w zasadzie radykalnie monistyczna. Znajdowało to wyraz w specyficznym ideale nauki (budowanie teorii obejmującej całą wiedzę o jakiejś dziedzinie w pojedynczy system dedukcyjny), a także w koncepcji metodologii i języka nauki (próba zunifikowania systemu wiedzy na podstawie wyróżnionej metody i języka). (HAJDUK 1995, 89)⁴.

W środowisku neopozytywistów problematyka pluralizmu wyrosła z dyskusji wokół tezy o jedności nauki wyrażonej w haśle „Einheitswissenschaft”⁵. Teza ta należała do istotnych elementów manifestu Koła Wiedeńskiego z 1929 r. Ważnym osiągnięciem na drodze jej realizacji stała się publikacja w latach 1938–1970 wielotomowego dzieła *International Encyclopedia of Unified Science*. Paradoksalnie jednak w samym rozumieniu tego, na czym polega jedność nauki, u członków Koła Wiedeńskiego należy stwierdzić pluralizm (zob. STRAWIŃSKI 1997, 23–39. Por. GROBLER 2006, 196–203). Otto Neurath rozwijał swoją koncepcję jedności jako systemowej jedności praw; Rudolf Carnap postulował empiryczną jednorodność pojęciową języka nauki i mówił w późniejszym okresie o języku fizykalnym czy języku rzeczy. W nurcie empiryzmu logicznego Paul Oppenheim i Hilary Putnam podali koncepcję jedności nauki opartą na pojęciu mikroredukcji. Ujęcia te określa się czasem jako redukcjonistyczne. Niereducjonistyczne ujęcia zaproponowano w środowiskach luźniej związanych z Kołem. Hans Reichenbach zajmował się ideą jedności nauki rozumianej w kategoriach jedności metody. Karl Popper krytykował koncepcje jedności języka i praw oraz przedstawił koncepcję jedności metody nauk przyrodniczych, społecznych, a nawet historycznych. Te poszukiwania jedności zostały istotnie podważone wraz z pojawieniem się idei Thomasa Kuhna dotyczących rewolucji naukowych i zmian paradygmatów. Dobitnie na miejsce i rolę pluralizmu wskazywał, przynajmniej od początku lat 60. XX wieku, Paul Feyerabend, jego

⁴ Inaczej (choć w podobnym kontekście) monizm określają S. Kellert i in. (2006, x). Por. KAWALEC 2013, 281.

⁵ Ks. Hajduk używa terminów polskich „jedność nauki”, „nauka ujednolicona” (HAJDUK 2016, 282) i „nauka zunifikowana” (tamże, 278). Ostatni rozdział swoich *Struktur* ks. Hajduk poświęca właśnie kategorii jedności nauki, jej prehistorii (Kartezjusz, Leibniz), opracowaniu przez neopozytywistów, a następnie jej przekształceniom w nowej filozofii nauki, począwszy od Thomasa Kuhna. Następnie dyskutuje trzy pojęcia jedności nauki, skupiając się na zagadnieniu jedności fizyki. Tamże, 277–297.

twórczość była jednak nieraz marginalizowana. Do tego autora szerzej nawiążę w końcowej części niniejszego artykułu.

Ważnym głosem podkreślającym miejsce pluralizmu w filozofii nauki było przemówienie Patricka Suppesa do członków Philosophy of Science Association w 1978 r. Suppes sformułował wtedy swego rodzaju manifest pluralistyczny, którego tekst został opublikowany pod tytułem „Plurality of science” (= SUPPES 1993a [1978], 41–54). Według niego refleksja nad naukowym rozwojem od czasów neopozytywizmu i ruchu jedności nauki wskazuje, że bardziej uzasadniony jest pogląd pluralistyczny niż monistyczny. Suppes twierdził, że „języki różnych gałęzi nauki raczej rozbiegają się niż zbiegają, wraz z tym, jak stają się coraz bardziej techniczne” (tamże, 44). Podobnie: „Nie możemy spodziewać się redukcji przedmiotu badań do bazowych cząstek elementarnych, ponieważ nie wiemy, czym są owe cząstki” (tamże, 46). Trudno też mówić o jedności metody, raczej „trzeba teraz podkreślać pluralizm metod i ogromne różnice w metodologii różnych części nauki” (tamże, 47)⁶. Warto zauważyć, że w większości ówcześni filozofowie nauki z dystansem spoglądali na promowanie pluralizmu przez P. Suppesa.

25 lat później Mario Bunge stwierdził, że współcześnie dominuje tendencja do podawania w wątpliwość lub nawet odrzucania idei jedności nauki. Stopniowo zastępuje się ją podejściami, które podkreślają konceptualną, eksplanacyjną, teoretyczną i dyscyplinarną niejednorodność nauki (BUNGE 2003, 274–275). Współcześni zwolennicy pluralizmu w filozofii nauki w wersji pluralizmu ametafizycznego (wspomniani Kellert, Longino, Waters) wskazują na rosnącą skłonność filozofów nauki do akceptacji jakiejś odmiany pluralizmu⁷. Podkreślają też konsekwencje tego stanowiska (KELLERT i in., 2006, xxiv). Według nich sięgają one samych bardzo ogólnych założeń dotyczących uprawiania filozofii nauki:

Filozofowie nie powinni zakładać, że natura nauki może zostać w pełni wyjaśniona przez jakiś pojedynczy zbiór pojęć, które uchwyciłyby podstawowe elementy nauki. (Tamże, xxvi).

⁶ Suppes wskazywał, że proces dywergencji nauki postępował już od dawna. Wyrażał też wątpliwość, że kiedykolwiek w nauce nastąpi proces konwergencji. Tamże, 44. Mniej więcej w tym samym czasie Stanisław Kamiński poszukiwał aspektów unifikujących i integrujących nauki, dążył do ukazania jedności wiedzy naukowej. Zob. KAMIŃSKI 1972, 116–119. Można twierdzić, że przewidywania Suppesa okazały się nietrafne, gdyż obecnie rozkwitają różnego rodzaju badania interdyscyplinarne, które należy uznać za wyraz tendencji do konwergencji dyscyplin czy nawet dziedzin naukowych. Por. POZNAŃSKI, 2016, 17–28.

⁷ Omówienie i ocenę pluralizmu ametafizycznego zob. KAWALEC 2013, 281–285.

Twierdzą na przykład, że prawdopodobnie dla uchwycenia istoty wyjaśniania konieczne jest posługiwanie się w analizach metanaukowych różnymi pojęciami wyjaśniania. W związku z tym:

Analizy pojęciowe powinny być oceniane na podstawie tego, co pomagają nam zrozumieć i badać, a nie na podstawie tego, czy ujawniają jeden, istotowy sposób rozumienia. (Tamże).

Moim zdaniem ta ostatnia uwaga trafnie charakteryzuje sposób uprawiania filozofii nauki przez ks. Hajduka, a także jego nastawienie badawcze. Powróć do tej kwestii po omówieniu rodzajów pluralizmu.

WIELOŚĆ PLURALIZMÓW

Czasami wskazuje się na różnorodność pluralizmów, wyliczając kilka jego typów, jak to czynią np. S. Keller i in. (2006, ix-x) oraz P. Kawalec (2013, 280–281). Można więc wyróżnić pluralizm, który jest rozpatrywany na poziomie dyscypliny naukowej. W tym ujęciu wskazuje się na mnogość podejść (modeli, teorii, strategii badawczych) do badanego przedmiotu, co pozwala na ukazanie różnych jego aspektów. Następnie, ze względu na wieloaspektowość przedmiotu badań, wyróżnia się pluralizm interdyscyplinarny, który legitymizuje stosowanie wielu odmiennych dyscyplin naukowych do badania tego samego przedmiotu⁸. Do trzeciego rodzaju można zaliczyć te podejścia (m.in. pluralizm teoretyczny), które poszukują uzasadnień dla pluralizmów pierwszego i drugiego typu. Najczęściej wskazuje się na naturę wiedzy, a szczególnie wiedzy naukowej, na naturę postępu naukowego, na nieodłącznie pluralistyczny charakter pojęć metanaukowych (np. wyjaśnianie, teoria naukowa)⁹.

Proponuję odmienne od powyższego, choć do pewnego stopnia skorelowane, wyróżnienie typów pluralizmu. W nawiązaniu do idei rozwijanych przez ks. Hajduka odróżniam trzy płaszczyzny analizy nauki (zob. HAJDUK 2012, 16–17; szczególnie: HAJDUK 1995, 217–218). Najpierw płaszczyzna teorii przedmiotowych tworzonych w ramach dyscypliny naukowej, następnie płaszczyzna metodologii badawczej stosowanej w danej dyscyplinie, a w końcu

⁸ W ramach tego pluralizmu współpracę dyscyplin można kształtować na różne sposoby. Por. POZNAŃSKI 2016.

⁹ Według S. Kamińskiego „za pluralizmem metodologiczno-epistemologicznym przemawiają aspektowość poznania ludzkiego i różnorodność jego źródeł oraz zasadnicze niepowodzenia gnozeologicznego redukcjonizmu totalnego”. (KAMIŃSKI 1986, 10).

płaszczyzna metametodologiczna, czasem nazywana też aksjologiczną. W poniższej analizie pokazuję, że ks. Hajduk zauważa i dyskutuje problematykę pluralizmu na każdej z tych płaszczyzn.

PLURALIZMY W REFLEKSJI KS. HAJDUKA

Pomimo wskazanych w szkicu historycznym impulsów, w filozofii nauki dyskurs o pluralizmie rozwinął się głównie pod wpływem idei P. Feyerabenda. W duchu jego ujęcia ks. Hajduk pisze:

Sytuacji teoretycznego pluralizmu nie konstytuują teorie empirycznie równoważne [...]. Sam termin „pluralizm teoretyczny” odnosi się zaś do sytuacji, w której ma miejsce konkurencja teorii naukowych. (HAJDUK 1995, 91).

Dla lubelskiego filozofa termin „teoretyczny pluralizm” oznacza — inaczej niż u S. Kellerta i in. — sytuację wielości odmiennych teorii danej dyscypliny naukowej, których odniesienia przedmiotowe częściowo się krzyżują. Pluralizm ten nie dotyczy więc teorii, które różnią się jedynie językiem użytym do ich sformułowania. To oczywiście prowadzi do zjawiska konkurencji, która odgrywa istotną rolę w tak ważnym dla refleksji nad nauką procesie, jakim jest postęp nauki i wymaga wyartykułowania odpowiednich kryteriów porównywania teorii¹⁰. Warto podkreślić, że ks. Hajduk wyróżnia kilka ujęć pluralizmu teoretycznego: mianowicie okresową wielość teorii, czyli pluralizm teoretyczny, który zachodzi w okresie rewolucji naukowej u Th. Kuhna, oraz przeciwstawny mu permanentny pluralizm teoretyczny, reprezentowany przez stanowisko P. Feyerabenda czy Hansa Alberta (HAJDUK 1995, 89). Dodatkowo w swojej dyskusji zauważa różnicę między pluralizmem w wersji P. Feyerabenda oraz Gerharda Radnitzkiego. Ten drugi ogranicza budowanie teorii alternatywnych jedynie do sytuacji, gdy stajemy wobec nowych danych empirycznych trudnych do teoretycznego ujęcia (tamże, 91).

Zdaniem ks. Hajduka zjawisko pluralizmu teoretycznego powstaje właściwie w każdej sytuacji badawczej, która wiąże się z odkrywaniem interesujących nowych faktów empirycznych:

¹⁰ Na zagadnienie rywalizacji teorii naukowych i kryteriów wyboru wskazywał Karl. R. Popper: „Wybieramy taką teorię, która wypada najlepiej w rywalizacji z innymi teoriami [...]. Będzie nią ta teoria [...] sprawdzalna w najbardziej rygorystyczny sposób”. (POPPER 1977, 91–92). Między innymi kwestiom preferencji teorii poświęcona jest monografia ks. Hajduka *Temporalność nauki* (= HAJDUK 1995). Wiele istotnych zagadnień pojawia się w ramach epistemicznej aksjologii nauki. Zob. HAJDUK 2008.

Takim sytuacjom towarzyszy oczekiwanie na nowy, interesujący domysł, mogący stanowić zaczątek nowej teorii, asymilującej odnośne zjawiska. [...] Rodząca się na tej drodze teoria pozostaje zwykle w konflikcie z teorią dotychczasową. Powstająca wtedy sytuacja pluralizmu teoretycznego jest ukonstytuowana przez kilka antagonistycznych układów złożonych z problemów, hipotez i instrumentów. (Tamże, 90).

W tej wypowiedzi należy zauważyć szersze niż w tradycji neopozytywistycznej rozumienie teorii. Ks. Hajduk wyraźnie rozumie ją niezdaniowo: tworzą ją struktury takie, jak niezdaniowe problemy czy niejęzykowe przyrządy badawcze. Tego rodzaju pluralizm teoretyczny staje się niezbywalnym elementem twórczego naukowego procesu badawczego. Monistyczne ujęcie faktycznie nie jest w stanie adekwatnie zdać sprawy z momentu odkrycia naukowego — jednej z centralnych kategorii analizowanych w postpozytywistycznej filozofii nauki¹¹. Co więcej, uznanie, że taka sytuacja badawcza rodzi pluralizm teoretyczny, prowadzi do zakwestionowania modelu postępu naukowego promowanego przez monizm teoretyczny, który odwoływał się do idei uogólniania dotychczasowych teorii (zob. HAJDUK 1995, 90).

Według ks. Hajduka — i ponownie zgodnie z ideami P. Feyerabenda — najistotniejszym argumentem za przyjęciem pluralizmu teoretycznego są

jego globalne konsekwencje dotyczące badania, a zwłaszcza wzrostu wiedzy. Zgodnie z tym stanowiskiem możliwymi celami są alternatywne układy złożone z problemów, hipotez oraz instrumentów. Stanowią one o alternatywnych sposobach rozwoju danej dyscypliny. [...] Taka tolerancja stanowi w praktyce badań podstawową zaletę, gdyż kładzie tamę dogmatyzmowi tradycji badawczych. (Tamże, 90–91).

Pluralizm sprzyja postępowi naukowemu, gdyż chroni przed zastojem badawczym na poziomie teoretycznym i empirycznym oraz nie pozwala na zadowolenie się tylko jednym ujęciem danego problemu, które może posiadać istotne, choć niedostrzegane braki. Inspiruje więc naukowców do ciągłych poszukiwań teoretycznych i empirycznych oraz wartościujących decyzji, które miałyby na celu eliminację braków wskazanych w danej teorii przez alternatywne teoretyczne ujęcia podobnego problemu.

Ks. Hajduk zauważa rozszerzenie pojęcia pluralizmu, które pierwotnie odnoszono do poziomu teorii. Zgodnie z tym rozszerzeniem stosuje się je także do poziomu metodologii naukowych (HAJDUK 2012, 16). Problemem jest bowiem nie tylko sposób oceny przedmiotowych teorii naukowych, lecz

¹¹ Por. analizę problematyki odkrycia w HAJDUK 2012, 115–143, zwłaszcza od s. 123.

także sposoby rozstrzygania między konkurującymi ze sobą teoriami metod naukowych (metodologiami uprawiania danej dyscypliny). Jest to szczególnie widoczne we współczesnych naukach społecznych, które

wykazują naturalną i silną tendencję do pluralizmu metodologicznego. Powstają liczne metody i coraz bardziej zaawansowane ich modyfikacje dostosowujące do specyfiki przedmiotu badania i kontekstu prowadzenia badań. (KAWALEC 2013, 278)¹².

Pozostając głównie w kontekście nauk przyrodniczych, ks. Hajduk wiąże pluralizm metodologii naukowych z tradycyjnym odróżnieniem dwóch kontekstów. Wyróżnia więc metodologie tworzenia lub odkrywania czy też konstruowania teorii oraz metodologie porównywania, selekcjonowania i poznawczej oceny, a więc metodologie ewaluacji teorii¹³. Ta pierwsza wiąże się z etapem pozyskiwania wiedzy. Druga dotyczy etapu wartościowania teorii i złożonych procesów porównywania teorii, które wymagają określenia celu wartościowania, relewantnych cech porównawczych teorii, reguł, wskaźników i kryteriów. Ks. Hajduk utrzymuje, że można mówić o metodologii konstruowania teorii, gdyż są możliwe różnorodne, częściowe racjonalizacje kontekstu odkrycia, np. za pomocą jakiejś systematycznej heurystyki czy logiki (szeroko rozumianej) odkrycia naukowego (pragmalogika, infralogika) (HAJDUK 2002, 87).

Trzecim poziomem analizy nauki, na którym można badać zagadnienie pluralizmu, jest metametodologia. Jest to poziom refleksji nad strukturami i budową metodologii, a także nad koncepcjami oceniania czy też ewaluacji metodologii. W tym sensie metametodologia to teoria metodologii (por. MEYER 1991, 740). Rozstrzygania między różnymi metodologiami można dokonywać zasadniczo na dwa sposoby. Pierwszy, stosowany np. przez Karla Poppera, polega na krytyce braków określonej koncepcji metodologicznej za pomocą narzędzi logiki i epistemologii. Drugi sposób polega na aplikacji do rywalizujących teorii metodologicznych jakichś (opartych na określonych wartościach) reguł oceny z poziomu metametodologii rozumianej jako epistemiczna aksjologia nauki. Zdaniem ks. Hajduka problematyka aksjologiczna w nauce staje się niezwykle istotna — szczególnie w kontekście spluralizo-

¹² W najnowszej literaturze używa się często wyrażenia „metodologiczny pluralizm” zamiennie z terminem „badania w oparciu o mieszane metody” (ang. *mixed methods research*), przy tym chodzi o różnie rozumiane łączne używanie metod jakościowych i ilościowych, głównie w naukach społecznych. Zob. ASIF 2013.

¹³ Ks. Hajduk podejmuje w ten sposób rozważania Lutza Danneberga, zawarte w *Methodologien, Struktur, Aufbau und Evaluation* (= DANNEBERG 1989). Zob. HAJDUK 2002, 83–84.

wanej filozofii nauki (HAJDUK 2016, 11). Pluralizmy na płaszczyźnie teorii, metodologii, jak i metametodologii wymagają podjęcia zagadnień aksjologicznych, czego nie wymagał monizm. Jest to związane z faktem, że wielość teorii na którejkolwiek płaszczyźnie analizy prowadzi do pojawienia się kwestii preferencji. Trzeba zmierzyć się z problemem, jak uzasadnić wybór określonej teorii (przedmiotowej bądź metodologicznej), jakie kryteria są właściwe, co czyni jedną teorię lepszą od innej (tamże). Potrzeba więc dostarczyć systemu wartości, zbioru procedur i standardów ewaluacyjnych czy sądów wartościujących. Należy jednak zauważyć, że również na poziomie aksjologicznym może istnieć pluralizm celów nauki oraz pluralizm wartości nauki (takich jak: prawdziwość, użyteczność, postęp itd.) (HAJDUK 1995, 131–132; por. HAJDUK 2008).

PLURALIZM FILOZOFII NAUKI

Spluralizowanie ujęć dostrzega ks. Hajduk również w szeroko rozumianej filozofii nauki. Jest to rezultat rewolucji metanaukowej, którą należy datować na koniec lat 50. XX wieku (HAJDUK 2016, 7–8). Rewolucja ta spowodowała, że „w teorii nauk przyrodniczych [a więc w filozofii nauki — J.P.] jest jeszcze stosunkowo szeroko rozpowszechniona opozycja między teoretycznym monizmem i teoretycznym pluralizmem” (HAJDUK 1995, 88). Wypowiedź ta charakteryzuje sytuację wciąż żywej kontrowersji na gruncie refleksji metanaukowej. Wyróżnikiem krytyki postpozytywistycznej było właśnie ukształtowanie się wielu metodologii (tutaj w sensie: filozofii nauki) oraz metametodologii (HAJDUK 2002, 83). Z tego powodu ks. Hajduk stwierdza:

We współczesnej filozofii nauki [...] istnieje wymóg pluralizmu nie tylko teoretycznego, lecz także metateoretycznego, metanaukowego. Ścisłej biorąc, jest to już nie tyle wymóg, ile stan faktyczny; [...] rozwija się więcej typów metodologii, wiele odmian filozofii nauki. (HAJDUK 2016, 11)¹⁴.

Mówiąc w omawianym kontekście o pluralizmie, ks. Hajduk wskazuje przede wszystkim na dwa nurty: ujęcie rekonstrukcyjne, które wykorzystuje aparat formalny, oraz ujęcie arekonstrukcyjne, angażujące również inne podej-

¹⁴ Zauważmy, że w tym cytacie ks. Hajduk utożsamia metodologię z filozofią nauki. Ks. Kamiński również używał różnych terminów na oznaczenie swojej refleksji nad nauką: początkowo „ogólna metodologia nauk”, potem coraz częściej „filozofia nauki” (obydwa stosował zresztą w różnych znaczeniach), a czasem także „teoria nauki”. Zob. BRONK 1993, 157.

ścia (np. historyczne, socjologiczne itd.). Zauważa przy tym, że pomimo deklarowanego monizmu metodologicznego w filozofii nauki ujęcie rekonstrukcyjne było wewnętrznie zróżnicowane. Były propozycje bogatsze, mniej formalne, bardziej intuicyjne (Ernst Nagel, Carl G. Hempel) niż klasyczne np. Rudolfa Carnapa, czy w końcu ujęcia strukturalistyczne Josepha D. Sneeda i Wolfganga Stegmüllera, angażujące aparat teoriomnogościowy. Nurt arekonstrukcyjny, reprezentowany głównie przez Th. Kuhna, Imre Lakatosa i P. Feyerabenda od początku charakteryzował się wielością ujęć (HAJDUK 2016, 40).

Ks. Hajduk pozytywnie ocenia zjawisko wielości podejść w ramach filozofii nauki. Taki pluralizm przede wszystkim ułatwił filozofom dostrzeżenie i adekwatną analizę temporalnego wymiaru nauki, jej zmian, postępu:

Sytuacja w dzisiejszej spluralizowanej filozofii nauki jest taka, że jej centralnym problemem jest rozwój wiedzy naukowej, łącznie z dynamiką teoretyzowania (*scientific theorizing*). Temu zagadnieniu są podporządkowane jej tradycyjne problemy. W centrum tych zagadnień znajduje się pytanie o to, jaki przyczynek do faktycznego rozwoju wiedzy stanowią: wyjaśnianie, redukcja, konfirmacja, indukcja, struktura teorii, co wnoszą one do problematyki rozwoju wiedzy. (Tamże, 63).

Cytat ten uświadamia również, że spluralizowanie filozofii nauki stanowi istotne *novum*, jeśli chodzi o sposób objaśniania jednostek analizy metodologicznej (tamże, 12–13). Jest tak dlatego, że jednostki te zaczęto analizować nie tylko aczasowo, ale też w perspektywie czasowej, która ma dwa wymiary: synchroniczny i diachroniczny, co dalej spluralizowało filozoficzną refleksję nad nauką. Ks. Hajduk podsumowuje:

Pluralizm ten okazał się korzystny dla samej nauki. Im bowiem bogatsza jest refleksja nad rzeczywistością, tym lepiej analizujemy tę rzeczywistość. W rozpatrywanym wypadku jest nią nauka. (Tamże, 13).

W książce *Struktury metodologiczne w nauce* bogactwo i owocność analiz w perspektywie pluralistycznej można zauważyć szczególnie wyraźnie w przypadku kategorii teorii naukowej (tamże, 41–108). Dla jej autora ujęcia neopozytywistyczne, semantyczne, strukturalistyczne, konwencjonalistyczne, a w końcu deskryptywne są w ciągłym dialogu — porównuje ich punkty widzenia, ukazuje ich mocne i słabe strony oraz waży szanse na przyszły rozwój danego ujęcia. Wskazuje, które zagadnienia są w danej perspektywie doniosłe, a które mniej istotne. Nie jest więc to podręcznikowy przegląd stanowisk, lecz wciągnięcie ich we wzajemną dyskusję, ewaluację i korektę.

Przechodzę do ostatniej części artykułu, w której wskazuję na istotne, moim zdaniem, inspiracje w podejściu ks. Hajduka do nauki i filozofii nauki oraz proponuję interpretację jego stanowiska.

ZYGMUNT HAJDUK
WOBEC PAULA FEYERABENDA

W moim przekonaniu istotny wpływ na podejście ks. Hajduka do pluralizmu w filozofii nauki wywarły poglądy P. Feyerabenda¹⁵. Ani omawianego wyżej artykułu P. Suppesa, ani publikacji S. Kellerta i in. nie ma w bibliografiach tekstów ks. Hajduka. Lubelski filozof znał i cenił myśl Suppesa. Nawiązywał do jego badań nad przyczynowością, modalnymi pojęciami w nauce, prawdopodobieństwem, strukturalizmem w filozofii nauki, zagadnieniem metod formalnych w filozofii nauki. Przy omawianiu tego ostatniego zagadnienia Suppes wskazywał na pluralizm metod formalizacji teorii naukowych i konkludował: „Tyrania jakiegokolwiek pojedynczego podejścia lub pojedynczej metody, czy to formalnej, czy też historycznej, powinna być pokonana przez demokratyzację metod” (SUPPES 1993b (1979), 14). Ks. Hajduk, referując te badania w swojej książce z 2011 r., podkreślał, że studium wielości metod formalnych jest filozoficznie interesujące (HAJDUK 2011, 24–31). Ponieważ odniesienie to (zawężone do metod formalnych) znajduje się w późnej publikacji, w dalszej części argumentuję, że poglądy na pluralizm ks. Hajduka kształtowały się w przeważającej mierze w kontekście jego refleksji nad propozycjami P. Feyerabenda.

Według Roberta P. Farrella, który poświęcił monograficzne studium myśli autora *Przeciw metodzie*:

Najdłużej utrzymującym się, najbardziej wszechobecnym i najgłębszym tematem filozofii Feyerabenda jest pluralizm. Zmiany w jego filozofii na przestrzeni dekad najlepiej można zinterpretować jako stopniowe wyciąganie konsekwencji z pluralistycznej filozofii: pluralizm jest rdzeniem Feyerabendowskiego filozoficznego programu i to on przenika wszystkie aspekty jego myśli. (FARRELL 2003, 133).

Feyerabend od końca lat 60. XX wieku skupił się w swoich publikacjach na analizie teoretycznego pluralizmu (m.in. FEYERABEND 1979, 23–62.). Rozu-

¹⁵ W Polsce w duchu pluralizmu P. Feyerabenda realizuje swój program badawczy środowisko skupione wokół zielonogórskiego czasopisma *Filozoficzne aspekty genezy* — zob. „Polityka redakcyjna”, *Filozoficzne Aspekty Genezy* (FAG), dostęp 3.07.2017, <http://www.nauka-a-religia.uz.zgora.pl/index.php/pl/czasopismo/polityka-redakcyjna>.

miał go jako pogląd, według którego naukowcy winni tworzyć i bronić alternatywnych teorii, gdyż to zwiększa szanse na sfalsyfikowanie teorii obowiązującej. Inspirując się K. Popperem, wprowadził ideę „pluralistycznego” modelu sprawdzania, zgodnie z którym teorie są porównywane nie tylko z doświadczeniem, lecz przede wszystkim z sobą nawzajem.

Jak wspomniałem w szkicu historycznym, poglądy Feyerabenda były często niewłaściwie rozumiane i marginalizowane. Ks. Hajduk kilka razy w swoich książkach dopominał się o ich właściwą interpretację. W najnowszej książce pisze z dezaprobatą:

Feyerabenda traktowano początkowo jako rzecznika irracjonalizmu, relatywizmu teoriopoznawczego, nie próbując zrozumieć jego idei. Zasadę *anything goes* (wszystko ujdzie) czy też twierdzenie, iż postęp nauki dokonywał się tylko wtedy, gdy łamano reguły postępowania badawczego, uważano za próbę ujawnienia roli pozaempirycznych czynników w rozwoju nauki. (HAJDUK 2016, 9).

We wcześniejszej książce natomiast podaje następującą interpretację poglądów autora *Przeciw metodzie*:

P.K. Feyerabend formułuje naczelną dla epistemologicznego anarchizmu, zwanego też anarchistyczną metodologią, zasadę *anything goes* („wszystko ujdzie”). Chciał w niej podkreślić, że naukę należy odidealizować; niejednokrotnie prowokuje on sformułowaniami, by zainspirować. (HAJDUK 1995, 25).

Ks. Hajduk wskazuje więc na zasadniczo konstruktywne intencje Feyerabenda, który dążył do szerokiego otwarcia w praktyce naukowej możliwości angażowania wielu teorii do badania danego problemu. Takie pozytywne odczytania proponuje się w nowszej literaturze. Wspomniany wyżej R.P. Farrell pisze:

zamiast całkowitego odrzucania racjonalności i przyjęcia literalnego anarchizmu, Feyerabenda można postrzegać jako tego, który odrzuca „Racjonalistyczne” interpretacje racjonalności i wypracowuje alternatywną koncepcję racjonalności. Co więcej, ta alternatywna koncepcja racjonalności jest „anarchistyczna” jedynie w relacji do „Racjonalistycznych” koncepcji racjonalności i dlatego jest ona „anarchistyczna” tylko w swojej nazwie. W trakcie dyskusji nad tymi nieporozumieniami co do filozofii Feyerabenda już napotkaliśmy wiele pozytywnych elementów w jego filozofii, np. naukowe teorie mogą być porównywane raczej za pomocą naukowych wartości, aniżeli za pomocą naukowych reguł [...]. (FARRELL 2003, 133)

Ks. Hajduk odczytuje propozycje Feyerabenda w bardzo podobnym do Farrella duchu. Jako tego wyraz można potraktować obszerne badania ks. Hajduka nad procesem porównywania i wyboru teorii (na różnych płaszczyznach analizy nauki) w oparciu o wartości epistemiczne zawarte w monografii *Nauka a wartości*. Można też wskazać — tym razem jedynie skrótowo — na inne zbieżności w poglądach zestawianych autorów. Obydwaj akceptowali jedną z wersji realizmu. Feyerabend bronił tego poglądu, odwołując się do racji metodologicznych, gdyż według niego realizm wymaga rozwijania nowych i niekompatybilnych teorii, co zapewnia istnienie potencjalnych falsyfikatorów i poprawia testowalność teorii naukowych. Ks. Hajduk określa siebie jako zwolennika pewnej wersji semantycznego, epistemologicznego i ontologicznego realizmu krytycznego (HAJDUK 2016, 168–172). Obydwaj też przejawiają szczególne zainteresowanie postępem naukowym i wspierali różne rodzaje pluralizmu właśnie ze względu na jego potencjał stymulujący twórczość naukową i rozwój wiedzy.

ZAKOŃCZENIE

Biorąc pod uwagę przedstawione w artykule rozważania, proponuję, aby postawę badawczą ks. Hajduka określić Feyerabendowskim terminem „dobry empirysta”. Feyerabend twierdził, że jest się nim „wtedy, gdy będzie się pracować raczej z wieloma alternatywnymi teoriami niż z jednym teoretycznym punktem widzenia i z ‘doświadczeniem’” (FEYERABEND 1979, 25). W swoich badaniach na każdej z wyróżnionych przeze mnie płaszczyzn analizy nauki ks. Hajduk starał się zrozumieć i skonfrontować ze sobą proponowane teorie czy ujęcia, unikając sztywnego trzymania się jednej teorii czy perspektywy. Przy tym zawsze obficie korzystał ze swojego ‘doświadczenia’ w badaniu pokaznego zbioru różnorodnych problemów nauki i filozofii nauki. Trafność określenia „dobry empirysta” może okazać się wyraźniejsza, gdy przypomnimy jeszcze jedną jego definicję:

być dobrym empirystą znaczy tyle, co być krytycznym i opierać swój krytycyzm nie po prostu na abstrakcyjnej zasadzie sceptycyzmu, lecz na *konkretnych propozycjach teoretycznych*, wskazujących w każdym poszczególnym przypadku, jak zaakceptowany punkt widzenia można dalej sprawdzać i badać, przygotowujących przeto następny krok w rozwoju naszej wiedzy. (FEYERABEND 1979, 54).

Praca z wieloma teoriami jednocześnie ma u ks. Hajduka na celu z jednej strony uniknięcie jałowego krytykanctwa, a z drugiej przyczynianie się do

rozwoju wiedzy. Wierzy on w postęp nie tylko nauki, ale także metanaukowej refleksji, również tej filozoficznej. Wyraźnie o tym mówi w najnowszej swojej książce:

Nauka przedmiotowa z pewnością ewoluuje, dostrzega się jej rozwój, postęp, jakkolwiek by go rozumieć. Ta właściwość poznania naukowego jest charakterystyczna nie tylko dla wiedzy przedmiotowej, lecz także bardzo wyraźnie cechuje dyscypliny metanaukowe. (HAJDUK 2016, 17)

Chodzi zapewne o postęp w filozofii taki, jak go wyjaśniał ks. Kamiński, który pisał, że polega on

na odkrywaniu i precyzowaniu adekwatnych (dla rozwiązania podstawowych pytań) punktów widzenia (aspektów) rzeczywistości tudzież coraz pełniejszym uświadamianiu sobie założeń i uwarunkowań oraz konsekwencji określonych stanowisk. Filozofia rozwija się również, gdy stawia i rozwiązuje swoje problemy w sposób metodologicznie doskonalszy, zwłaszcza co do sposobu argumentacji, ale nie znaczy to, aby miała jedynie prowadzić metafizyczne badania dla nich samych¹⁶.

W tym zadaniu filozofii niezmiernie pomaga pluralistyczne nastawienie. Aby zrealizować postęp w filozofii, trzeba być Feyerabendowskim dobrym empirystą, który pilnie bada różne ujęcia i wykorzystuje te ich elementy, które najlepiej wytrzymują krytykę innych ujęć. Co więcej, „[...] metoda, która popiera różnorodność jest również jedyną metodą zgodną z humanistycznym poglądem na świat” (FEYERABEND 1979, 47–48). Być dobrym empirystą to także być dobrym humanistą i, jak sądzę, ks. Hajduk także nim jest¹⁷.

BIBLIOGRAFIA

- ASIF, Muhammad. 2013. „Methodological Pluralism with Reference to Recent Literature”. *International Journal of Academic Research and Reflection* 1, No. 2: 24–37.
<http://www.idpublications.org/wp-content/uploads/2013/09/METHODOLOGICAL-PLURALISM-WITH-REFERENCE-TO-RECENT-LITERATURE.pdf> (20.07.2017.).
- BRONK, Andrzej. 1993. „Filozofia nauki i nauka w ujęciu Stanisława Kamińskiego”. *Studia Philosophiae Christianae* 29, nr 1: 156–163.
- BUNGE, Mario. 2003. *Emergence and Convergence: Qualitative Novelty and the Unity of Knowledge*. Toronto: University of Toronto Press.

¹⁶ Stanisław KAMIŃSKI, „O naturze filozofii”, KUL, Wydział Filozofii, dostęp 22.07.2017, http://www.kul.pl/o-naturze-filozofii,art_28984.html. Por. Z. HAJDUK, *Struktury metodologiczne w nauce*, 20 (tutaj w nawiązaniu do P. Machamera).

¹⁷ Ks. Hajduk wskazywał niejednokrotnie na potrzebę humanizacji nauki.

- DANNEBERG, Lutz. 1989. *Methodologien, Struktur, Aufbau und Evaluation*. Berlin: Verlag Duncker & Humblot.
- FARRELL, Robert P. 2003. *Feyerabend and Scientific Values. Tightrope-Walking Rationality*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- FEYERABEND, Paul K. 1979. „Jak być dobrym empirystą? Wezwanie do tolerancji w kwestiach epistemologicznych”. W: TENŻE. *Jak być dobrym empirystą*. Przekład i wstęp Krystyna Zamiara, 23–61. Warszawa: PWN.
- GROBLER, Adam. 2006. *Metodologia nauk*. Kraków: Wydawnictwo Aureus, Wydawnictwo ZNAK.
- HAJDUK, Zygmunt. 1995. *Temporalność nauki. Kontrowersyjne zagadnienia dynamiki nauki*. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.
- HAJDUK, Zygmunt. 2002. „Geneza teorii naukowych: uaktualniona forma kontrowersji o pluralizm metodologii”. *Roczniki Filozoficzne* 50, z. 3: 83–98.
- HAJDUK, Zygmunt. 2006a. „Między filozofią przyrody a filozofią nauki. Zarys autobiogramu: studia, badania, dydaktyka, praca organizacyjna w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II”. *Roczniki Filozoficzne* 54, nr 2: 7–15.
- HAJDUK, Zygmunt. 2006b. „Bibliografia prac prof. dr hab. Zygmunta Hajduka”. *Roczniki Filozoficzne* 54, nr 2: 17–30.
- HAJDUK, Zygmunt. 2008. *Nauka a wartości. Aksjologia nauki — aksjologia epistemiczna*. Lublin: TN KUL.
- HAJDUK, Zygmunt. 2011. *Zarys filozofii nauki formalnych*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- HAJDUK, Zygmunt. 2012. *Filozofia nauk przyrodniczych. Uaktualniony wybór elementarnych kwestii*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- HAJDUK, Zygmunt. 2016. *Struktury metodologiczne w nauce. Słowa klucze filozofii nauki*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- KAMIŃSKI, Stanisław. 1972. „O podstawach unifikacji nauk”. W: Eugeniusz GEBLEWICZ, red. *Problemy epistemologii pragmatycznej*, 116–119. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich — Wydawnictwo PAN.
- KAMIŃSKI, Stanisław. 1981. „O naturze filozofii” (1981). KUL, Wydział Filozofii. Dostęp 22.07.2017. http://www.kul.pl/o-naturze-filozofii,art_28984.html.
- KAMIŃSKI, Stanisław. 1986. „O metodzie filozofii klasycznej”. *Roczniki Filozoficzne* 34, z. 1: 5–20.
- KAWALEC, Paweł. 2013. „Założenia umiarkowanie pluralistycznej metodologii”. *Zagadnienia Naukoznawstwa* 49, nr 4: 277–304.
- KELLERT, Stephen H., Helen E. LONGINO i C. KENNETH WATERS. 2006. „Introduction: The Pluralist Stance”. W: Stephen H. KELLERT, Helen E. LONGINO i C. KENNETH WATERS, red. *Scientific Pluralism*. Waters, vii–xxix. Minneapolis London: University of Minnesota Press.
- MEYER, Willi. 1991. Rec. *Methodologien, Struktur, Aufbau und Evaluation* Lutza Danneberga. *Journal of Institutional and Theoretical Economics / Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft* 147, No. 4: 740–746.
- „Polityka redakcyjna”. *Filozoficzne Aspekty Genezy (FAG)*. Dostęp 3.07.2017. <http://www.nauka-a-religia.uz.zgora.pl/index.php/pl/czasopismo/polityka-redakcyjna>
- POPPER, Karl R. 1977. *Logika odkrycia naukowego*. Przeł. Urszula Niklas. Warszawa: PWN.
- POZNAŃSKI, Jacek. 2016. „Niedyscyplinarne strategie badawcze”. W: Monika SZYMCZYK i Robert GRZYWACZ, red. *W trosce o człowieka. Paradygmaty stare i nowe*, 17–28. Kraków: Akademia Ignatianum w Krakowie, Wydawnictwo WAM.
- STĘPIEŃ, Antoni B. 1992. „Rola księdza profesora Stanisława Kamińskiego (1919–1986) w rozwoju środowiska filozoficznego KUL”. W: Zofia J. ZDYBICKA, red. *Zadania filozofii we współczesnej kulturze*, 81–89. Lublin. Redakcja Wydawnictw KUL.

- STRAWIŃSKI, Witold. 1997. *Jedność nauki, redukcja, emergencja. Z metodologicznych i ontologicznych problemów integracji wiedzy*. Warszawa: Fundacja Aletheia.
- SUPPES, Patrick. 1993a. „The Plurality of Science” (1978). W: TENŻE. *Models and methods in the philosophy of science. Selected essays*, red. Jaakko Hintikka, 41–54. Dordrecht: Springer Science + Business Media.
- SUPPES, Patrick. 1993b. „The role of formal methods in the philosophy of science” (1979). W: TENŻE. *Models and methods in the philosophy of science. Selected essays*, red. Jaakko Hintikka, 3–14. Dordrecht: Springer Science + Business Media.

ZAGADNIENIE PLURALIZMU W FILOZOFII NAUKI —
STANOWISKO ZYGMUNTA HAJDUKA

Streszczenie

Przedmiotem artykułu jest zagadnienie wielości teoretycznych ujęć w nauce (w refleksji przedmiotowej, jak i metapredmiotowej) oraz mnogość perspektyw w ramach filozofii nauki. Zagadnienie pluralizmu omówiono w odniesieniu do stanowiska lubelskiego filozofa nauki, ks. prof. Zygmunta Hajduka. Twierdzi się, że swoiste pluralistyczne podejście do nauki oraz problemów z zakresu filozofii nauki zajmowało istotne miejsce w jego filozoficznej refleksji. Celem artykułu jest próba scharakteryzowania i interpretacji jego podejścia. Cel ten realizowany jest w kilku etapach. Zarysowano historyczne tło omawianej problematyki. W oparciu o literaturę przedmiotu zostały wyróżnione rodzaje pluralizmów, a następnie przedstawiono własną propozycję ich odróżniania (w nawiązaniu do prac ks. Hajduka). Jest to model trzech płaszczyzn analizy nauki: przedmiotowej, metodologicznej oraz metametodologicznej. Na każdej z tych płaszczyzn można stwierdzić pluralizm ujęć. Model ten zastosowano do studium stanowiska ks. Hajduka w kwestii pluralizmu w nauce i metanauce. Nawiązując do filozofii nauki Paula Feyerabenda, zaproponowano interpretację filozoficznego dorobku ks. Hajduka i określono jego stanowisko mianem „dobry empirysta”.

PLURALISM IN THE PHILOSOPHY OF SCIENCE:
ZYGMUNT HAJDUK’S APPROACH

Summary

This article studies an issue of multiplicity of theoretical approaches in science as well as multitude of perspectives in philosophy of science. The issue of pluralism has been considered in relation to the position of Lublin’s philosopher of science, Zygmunt Hajduk. It is argued that a pluralistic approach to science and philosophy of science has been quite prominent in his reflection since the beginning of his career. The aim of the article is an attempt to characterize and interpret Hajduk’s position on pluralism. This aim has been carried out in several stages. Firstly, the historical background of the problem field has been sketched. Then a number of kinds of pluralism has been distinguished and own proposal of typology has been put forward (in reference to Hajduk’s works). This proposal presents a model of three levels of analysis of science: level of scientific theories, methodological and meta-methodological level. On every of these levels pluralism plays an important role. Thirdly, this model has been applied to the analysis of Hajduk’s position in regard to pluralism in science and metascience. Lastly, referring to the work and ideas of Paul Feyerabend, an interpretation of Hajduk’s position has been presented and designated as “good empiricist.”

Słowa kluczowe: pluralizm w nauce; pluralizm w filozofii nauki; poziomy refleksji metanaukowej; Paul Feyerabend; Zygmunt Hajduk.

Key words: pluralism in science; pluralism in philosophy of science; levels of metascientific reflection; Paul Feyerabend; Zygmunt Hajduk.

Information about Author: JACEK POZNAŃSKI, PhD — Department of Logic and Theory of Knowledge at Faculty of Philosophy of the Jesuit University Ignatianum in Cracow; address for correspondence: Akademia Ignatianum w Krakowie, ul. Kopernika 26, 31-501 Kraków; e-mail: jacek.poznanski@ignatianum.edu.pl